

PAPER DETAILS

TITLE: KAPITALIST JEOKÜLTÜRÜN TASİYİCİSİ OLARAK DÜYÛN-I UMÛMİYE

AUTHORS: Utku AYBUDAK

PAGES: 668-689

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2639512>

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1172630
Araştırma Makalesi/Research Article

KAPİTALİST JEOKÜLTÜRÜN TAŞIYICISI OLARAK DÜYÛN-I UMÛMİYE

OTTOMAN PUBLIC DEBT ADMINISTRATION AS THE CARRIER OF CAPITALIST GEOCULTURE

Utku AYBUDAK¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
08/09/2022

Kabul:
28/12/2022

Bu çalışma; Osmanlı modern bürokrasisinde ayrıksı bir kurum olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni, kapitalizmin yayılma sürecinde taşıdığı işlev açısından incelemektedir. Osmanlı iktisat tarihi ve Osmanlı maliyesi açısından incelenmiş olsa da İdare'nin düşünsel ve ideolojik etkisi fazlaca araştırılmamıştır. Dünya-Sistemleri Analizi, çalışmanın teorik zeminini oluşturmaktadır ve bu bağlamda kapitalizm, bir dünya-ekonomi olarak anlaşılmaktadır. Kapitalist sistemin işleyişini meşrulaştıran düşünsel bütün olan jeokültür, sisteme entegre olan ülkelerin yönetici tabakası arasında yayılmaktadır. Çalışmanın temel argümanı, kapitalist jeokültürün Osmanlı kadrolarındaki taşıyıcılarından birinin Düyûn-ı Umûmiye İdaresi olduğudur. İdare'ye bırakılan sektörlerde gösterilen yönetim tarzı, karar alma süreçleri ve personel belirleme politikası adeta Osmanlı üst düzey bürokrasisi için kapitalist jeokültür dersi niteliğindedir. Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakılan tüm gelir kalemlerinde düzenli ve oldukça önemli artışlar yaşanması yönetim süreçlerini dikkat çekici kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Dünya-Sistemleri Analizi, Jeokültür, Kapitalizm.

Jel Kodları: N15, P12, P16.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1859-5770, utkuaybudak@karabuk.edu.tr.
Atıf: Aybudak, U. (2022). Kapitalist jeokültürün taşıyıcısı olarak Düyûn-u Umumiye. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13 (2), 668-689.

Abstract

Article Info

Received:
08/09/2022

Accepted:
28/12/2022

This work examines the Ottoman Public Debt Administration, which is an exceptional institution in the Ottoman modern bureaucracy, in terms of its function in the expansion process of capitalism. Although it has been examined in terms of Ottoman economic history and Ottoman finance, the intellectual and ideological influence of the Administration has not been investigated much. World-Systems Analysis forms the theoretical basis of the study, and in this context, capitalism is understood as a world-economy. Geoculture, which is the intellectual whole that legitimizes the functioning of the capitalist system, spreads among the ruling class of the countries integrated into the system. The main argument of the study is that one of the carriers of the capitalist geoculture in the Ottoman staff was the Ottoman Public Debt Administration. The management style, decision-making processes, and personnel recruitment policy in the sectors left to the administration are almost like a capitalist geoculture lecture for the Ottoman high-level bureaucracy. The fact that there are regular and significant increases in all income items left to the Administration makes the management processes remarkable.

Keywords: Ottoman Public Debt Administration, World-Systems Analysis, Geoculture, Capitalism.

Jel Codes: N15, P12, P16.

Extended Summary

This study examines the Ottoman Public Debt Administration, which is an exceptional institution in the Ottoman modern bureaucracy, in terms of its function in the expansion process of capitalism. The doctrinal basis of the work is World-systems analysis. Therefore, in accordance with the theoretical framework, capitalism is understood as a world-economy, and Geoculture is used in the sense of the intellectual whole that legitimizes the capitalist world-economy. The most important source of the capitalist geoculture is liberal ideology. Liberalism puts forward the intellectual foundations that ensure the functioning of the capitalist economic system. Over time, other ideologies-such as conservatives, who are the nemesis of liberals-have had to accept liberal arguments like women's rights or common suffrage.

The capitalist world-economy, which is based on unlimited capital accumulation, has been spreading all over the world since its emergence. As new regions become integrated into the system, the geoculture spreads in the minds of people in those regions. Because the system needs a low level of cultural homogeneity to survive, and pre-capitalist cultures can be a threat to the goal of unlimited capital accumulation. Of course, cultural homogeneity does not mean that the entire society suddenly adopts the capitalist geoculture. In the integration process, first of all, the executive cadres acquire the capitalist mentality.

The empire is too strong to be colonized, but too weak to prevent the spread of capitalist relations in its territory. As a result, the Ottoman Empire was a region that was integrated into the capitalist system by the end of the 19th century. The integration process brings not only economic and political changes, but also intellectual changes, as emphasized before. In the process of the Ottoman Empire's integration into capitalism as a peripheral country, geoculture must have spread. One of the diffusion mechanisms is Ottoman Public Debt Administration.

Ottoman Public Debt Administration was founded on 20 December 1881. Its basic duty was to pay the Ottoman state debts by collecting the revenues left to him. For this, some income sources such as sericulture taxes, salt monopolies, and tobacco monopolies were left to the administration. The administration is free to make any legal arrangements it wishes as long as it does not impose a burden on the Ottoman finances in the areas left to it. It is noteworthy that the revenues in all areas left to the Administration increased regularly and significantly. The administration has displayed a modern and liberal administration in order to increase its income. In some cases, the regulations it made contrasted with the traditional Ottoman understanding of the economy. The management style, decision-making processes, and personnel recruitment policy in the sectors left to the administration are almost like a capitalist geoculture lecture for the Ottoman high-level bureaucracy.

Thanks to its management in accordance with the capitalist geoculture, in 15 years the administration increased its revenues to 70% in the field of salt monopoly; it increased its revenues in the silk industry by approximately 700%. It is unthinkable that an administration that demonstrated this success would not be taken as an example by the Ottoman bureaucracy. For this reason, the study evaluates Ottoman Public Debt Administration as a medium that spreads the capitalist geoculture.

It is an anachronism to claim a hierarchical relationship between the two economic systems prevailing in different periods of history and the mentality patterns of those systems. The Ottoman understanding of the economy is functional and sustainable according to its period. To measure it according to a capitalist mentality and to find it inferior is to look at history ideologically besides anachronism. However, it is an undeniable fact that the capitalist mentality spread in the lands ruled by the Ottoman Empire. This study considers Ottoman Public Debt Administration as an important agent of the said spread.

1. Giriş

Bu çalışma, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni kapitalist jeokültürün yayıcı bir kurumu olarak incelemektedir ve söz konusu jeokültürün yayılma pratiklerine odaklanmaktadır. Çalışma, doktriner temel olarak dünya-sistemleri analizini esas almaktadır. Jeokültür terimi de dünya-sistemleri analizi çerçevesinde kullanıldığı anlamıyla değerlendirilmektedir. Elbette sınırlılıklardan ötürü dünya-sistemleri analizi gibi geniş bir doktrin ancak yüzeysel biçimde izah edilebilecektir. Zira odak noktası teoremin açıklanması değil onu bir temel olarak kullanarak Osmanlı bürokrasi tarihindeki istisnai bir kurumun, kapitalist dünya-ekonominin yayılması hususundaki işlevini anlama çabasıdır.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, özellikle iktisat tarihi açısından sıklıkla ele alınmış bir kurumdur. İdare'nin kapitalizmin ileri karakolu olduğu söylemi de kimi çalışmalarda yer almaktadır (Gürsoy, 1984). Ancak bu çalışmada salt söylemden farklı olarak hangi pratikler neticesinde Düyûn-ı Umûmiye vasıtasıyla kapitalist jeokültürün Osmanlı yönetim tabakasında yayılma imkânı bulunduğu üzerine mülahazalarda bulunulacaktır.

İlk olarak jeokültür kavramı okuyucuya izah edilmektedir. Bu kavram, Türkçe literatürde -özellikle uluslararası ilişkiler yazınında-terimin çıkış noktası olan dünya-sistemleri analizindeki anlamından farklı bir ihtiva kazanmıştır. İlk bölümde bu ikiliğin üzerinde durulduktan sonra kısaca dünya-sistemleri analizi hakkında genel bilgiler verilip çalışmada jeokültür ile ne kastedildiği okuyucuya aktarılmaktadır.

İkinci bölümde Osmanlı klasik ekonomik zihniyetinin ardından Osmanlı iktisadındaki çöküşün alameti olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kuruluşuna giden periyot hakkında tarihsel bir anlatı sunulmaktadır.

Nihayet son bölümde ise İdare'nin yapısı, statüsü ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Özlük hakları açısından çalışanları memura benzeyen ancak Osmanlı bürokrasisindeki hiyerarşik ilişkilere dahil olmayan son derece istisnai bir kurum olarak İdare, pek çok vergi gelirini elinde bulundurmuştur. Aynı zamanda vergi toplamaya yetkili olduğu sektörlerde ekonomik canlılığı sağlamak adına ıslahatlar yapmaya yetkili kılınmıştır. Bu minvalde İdare'nin yönetim metodu nicel açıdan olumlu sonuç vermiş görünmektedir. Gelirler, savaş yıllarına değin düzenli biçimde artış göstermiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca aktarılanlar ışığında kapitalist jeokültürün Osmanlı

kadrolarında yayılma aracı olarak Düyûn-ı Umûmiye'nin nasıl bir işlev görmüş olabileceği üzerinde durulmaktadır.

2. Jeokültür Kavramı

Jeokültür kavramı akademide birbiri ile tam olarak örtüşmeyen iki manada kullanılmaktadır. Kavram; uluslararası ilişkiler literatüründe, terimin mucidi olan Immanuel Wallerstein'in kastettiği anlam çerçevesinin dışına çıkarak diplomaside yumuşak güç uygulayan bir devletin kendi coğrafyasından sağladığı kültürel sermayesi anlamında kullanılmaktadır (Ereker & Özer, 2020: 4). Bu kullanımda örneğin Hollywood filmleri, fast-food zincirleri gibi unsurlar ABD'nin jeokültürünü oluşturmaktadır. Elbette kelimeler, kavramlar onu ilk ortaya koyan kişinin inhisarında değildir ve yeni anlamlar kazanabilir. Ancak bu çalışmada jeokültür ile Wallerstein'in kavrama atfettiği sistemsel anlam kastedilmektedir.

En temel olarak jeokültür, dünya-sistemine meşruiyetini sağlayan düşünsel bir bütünlüğü ifade etmektedir (Avcıoğlu, 2014: 104). Terimin daha anlaşılır hale gelmesi için kısaca Dünya-Sistemleri Analizi (DSA) doktrinine değinmekte fayda vardır. Elbette makalenin sınırlılıkları gereği burada Dünya-Sistemleri Analizi doktrinini uzun uzadıya anlatmaya imkân yoktur. Wallerstein'in kuramları Türkçe literatürde oldukça ilgi görmüş ve tercüme edilmiş çalışmalar olduğundan konu ile ilgili derinlemesine bilgi sahibi olmak isteyenler bu eserin de kaynakçasında yer alan birincil kaynaklara başvurabilir.

21. yüzyıl için kapitalizm, yerkürenin neredeyse tamamında hüküm süren bir sistemdir. Ancak tarihsel olarak bakıldığında gezegene hâkim olan tek bir ekonomik mantığın mevcudiyetinin istisnai bir hal olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. DSA'nde tarih boyunca mini sistemlerin ve dünya-sistemlerin var olduğu kabul edilmektedir. Mini sistemler; yayılma imkânı bulamamış, antropolojinin ilgilendiği ve çoğu zaman homojen insan topluluklarının ortaya çıkardığı sistemleri anlatmak için kullanılmaktadır. Topluluğun muhtaç olduğu tüm mal ve hizmetlerin yabancı etkileşimine gerek duymadan kendi sosyo-kültürel çevrelerinde temin edebildikleri sistemler olarak anlaşılabilir (Wallerstein, 1993: 293). Bu anlamda elbette tikel olarak her bir mini sistem, -örneğin Amerika yerlilerinin inşa ettiği sosyo-ekonomik sistem- insanlığa dair kavrayışımızın gelişmesi açısından önemli olsa da insanlığın 21. yüzyılda geldiği noktayı anlamak adına daha az önemli addedilebilir.

Dünya-sistemleri ise ikiye ayrılmaktadır. Dünya-imparatorluklar ve dünya-ekonomiler. Dünya-imparatorluk ile tek bir siyasi merkezin olduğu ve artı ürünün çoğu zaman zor yolu ile bir merkeze aktığı sistemler kastedilmektedir (Wallerstein, 2011: 159). Anlaşılabilirliği üzere

Roma İmparatorluğu ve klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu bu türün örneklerindendir. Dünya-ekonomi ise birden çok siyasi birimin olduğu ve sistemin cari olduğu coğrafyada aynı ekonomik mantığın işlediği, bu mantığa uygun davranan üyelerin ödüllendirildiği aykırı davrananların ise cezalandırıldığı bir düzeni ifade etmektedir (Hopkins & Wallerstein, 1977).

Dünya-sistemleri üzerine son derece yüzeysel verilen bu tanımalardan da ulaşılabileceği gibi kapitalizm bir dünya-ekonomidir. Ulus-devletler, kapitalist dünya-ekonominin farklı siyasi birimleridir. Ancak oldukça fazla siyasi merkeze rağmen kapitalizmin geçerli olduğu coğrafyada aynı ekonomik mantık hüküm sürmektedir. Wallerstein için kapitalizm, sınırsız sermaye birikimini önceleyen bir rejimdir (Wallerstein, 2011: 16). Bu sistemin işlemesine meşruluk kazandıran zihinsel kabullerin tümü jeokültür kavramının içerisine girmektedir. Ancak bu noktada jeokültür kavramı Marksist bir okumaya tabi tutularak altyapı-üstyapı ikiliği şeklinde alınmamalıdır. Zira jeokültür, Ortodoks Marksizmin kastettiği manada mevcut nesnel ilişkiler sistemi neticesinde daha pasif biçimde ortaya çıkmış bir unsur değildir. Aksine sistemin devamlılığı için son derece önemli ve sistemin gelişmesini sağlayan bir unsurdur (Ereker & Özer, 2020: 135).

Kapitalist dünya-ekonomi elbette mutlak bir başlangıç noktası izafe edilememekle beraber- yaklaşık olarak 16. yüzyıl civarlarında Batı Avrupa’da ortaya çıkmış ve buradan tüm yerküreye yayılmış bir sistemdir. Wallerstein’e (2003: 125) göre kapitalizm, varlığını yaklaşık üç yüzyıl boyunca bir jeokültür olmadan sürdürmüştür. Kapitalist jeokültürün oluşmaya başlaması için Fransız Devrimi son derece önemli bir eşittir. Bu tarihe kadar, sistemin en temel gereksinimleri noktasında dahi bir fikir birliği mevcut değildir. Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha detaylı değinilecektir. Fransız Devrimi ve hemen ardından gelen 1815 Viyana kongresi ve 1848 olayları iki önemli düşünceyi yürürlüğe sokmuştur: Halk egemenliği ve değişimin normalliği (Wallerstein, 1993: 156). Bu durumun en dolaysız düşünsel sonuçları ise ideolojilerin ortaya çıkması olmuştur. Zira “*Fransız Devrimi’nin ve bunun Napolyoncu uzantısının neden olduğu dönüşümden önce ideolojilere ne ihtiyaç duyuldu ne de bunların var olmaları mümkündü*” (Wallerstein, 2003: 95).

Bilindiği üzere erken dönemde üç ideoloji kristalleşti: muhafazakarlık, liberalizm ve sosyalizm. Söz konusu üç ideolojinin kendi arasındaki farklılığı bir kenara bırakacak olursak Wallerstein (1993: 10); liberalizmin kapitalist dünya-ekonomiye bir jeokültür sağladığını, daha doğrusu kapitalist dünya-ekonominin jeokültürü olarak liberalizmin inşa edildiğini iddia etmektedir.

Üç rakip ideolojinin tarihsel gelişimi dikkate alındığında Wallerstein, liberal tezlerin tedricen diğer iki ideoloji tarafından bir şekilde hazmedildiğini iddia etmektedir. Kapitalizmin düşünsel zeminini oluşturmak hasebiyle ayrıcalıklı bir konumda bulunan liberalizm, kendini oluştururken aslında dünya-ekonominin jeokültürünü de inşa ettiğinden argümanları mecburi olarak diğer ideolojiler tarafından da benimsenmiştir. Bu noktanın anlaşılması için özellikle Batı Avrupa tarihindeki liberalizm-muhafazakarlık rekabetini izlemek son derece faydalı olacaktır. Değişimin kaçınılmazlığı, genişletilmiş oy hakkı, kadınların oy hakkı, kadın hakları, insan hakları gibi akla gelebilecek pek çok konunun neşet ettiği dönemde muhafazakârlar bu tezlerle şiddetle karşı çıksa da zamanla tüm bu “*liberal*” argümanları bir şekilde özümsemiştir. Günümüzde kadınların oy kullanmasına yahut çalışmasına karşı olan bir muhafazakâr parti Batı Avrupa coğrafyası için düşünülemez.

Bu noktaya kadar anlatılanlar birlikte düşünüldüğünde kapitalist sistemin meşruluğunu sağlayan ve genellikle köken olarak liberal olsa da zamanla genel kabul görmüş düşünceler bütünü jeokültürü oluşturmaktadır. Liyakat, şeffaflık, teknik, insan aklına duyulan güven, bireyin önemi gibi unsurlar söz konusu jeokültürün önemli parçalarıdır. Elbette bu çalışmada kulağa oldukça güzel gelen mezkûr terimlerin kapitalist sistemin hangi eşitsiz ilişkilerini örtmek işlevini gördüğüne değinilemeyecektir. Ancak yapısı gereği eşitsiz mübadele ilişkilerine dayanan bir sistemin jeokültürünün bu ilişkileri doğal gösterme işlevi üstleneceğinden elbette şüphe edilmez (Wallerstein, 2003: 95).

3. Osmanlı Ekonomi Zihniyeti: Düyun-u Umumiye İdaresine Giden Yol

Osmanlı Devleti, DSA açısından bir dünya-imparatorluktur. Sınırlarının belirlenmesi hususunda çoğu zaman bir tartışma söz konusu değildir. Kendi sınırları içerisinde cari olan bir ekonomik üretim ve bölüşüm ilişkisi geliştirmiştir ve son kertede sistem, İstanbul merkezli güç tarafından kullanılan “*meşru fiziksel şiddet*” üzerinden varlığını devam ettirmektedir.

Osmanlı ekonomisi üzerine halen daha referans kaynak sayılabilecek Genç’in çalışmalarına dayanarak söylenebilir ki Osmanlı iktisadının üç temel ilkesini provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm ve tradisyonalizm (gelenekçilik) oluşturmaktadır (Genç, 2014: 41-44). Bu sistemde en temel yönetsel kaygı olası bir kıtlığı önlemek olduğundan halkın -özellikle de İstanbul halkının- iâşesi hayatî bir mesele olarak görülmüştür. Fiskalizm ise devlet gelirlerini mümkün olduğunca arttırıp giderleri ise kısmak anlamına gelmektedir (Ünal, 2014: 88-93). Gelenekçilik ise ekonomik ve sosyal düzende var olan dengeleri koruma ve dengelerde bir değişiklik meydana gelmesi durumunda tekrar denge durumuna getirecek müdahalede bulunma şeklinde anlaşılabilir (Genç, 2014: 44).

Ulaşım ve iletişim imkânlarının düşük düzeyde olduğu ve gıda üretiminin büyük oranda iklime bağlı olduğu tarıma dayalı bir ekonomide var olan dengeleri korumayı ve halkın karnının doyurulmasını birinci plana almak son derece anlaşılır bir durumdur. Ancak sınırsız sermaye birikimini amaçlayan bir dünya-ekonomi içindeyken bu ilkeler yarardan çok zarar getirme potansiyelini haizdir. Buna rağmen kapitalist jeokültürün Osmanlı'nın yönetici kadroları arasında yayılmadığı dönemlerde yöneticilerin, uzun vadede zarar veriyor dahi olsa, ekonomi yönetiminde klasik ilkelerden vaz geçmedikleri görülmektedir. Bu noktada özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomi yönetimi oldukça çarpıcı bir örnektir. Dönemi için oldukça büyük yatırımlarla kurulan kâğıt fabrikası, yerli kâğıdı korumak için ithal kâğıda yönelik gümrük vergilerinin artırılmaması nedeniyle kapanmak zorunda kalmıştır (Genç, 2014: 53). Bu örnekte Osmanlı ekonomi yönetimi, kâğıt iâşesinde sıkıntı yaşamak korkusuyla yerli imalatı destekleyecek bir politikaya yönelememiştir. Daha çarpıcı bir örnek ise iç gümrük uygulamasıdır. Kapitalist dünya-ekonomisinin merkez devletleri 19. yüzyılın ikinci yarısında iç gümrük rejimini neredeyse tamamen terk etmiş vaziyetteyken Osmanlı ekonomi yönetimi ise fiskalizm ilkesine ters olarak vergi gelirlerinde düşüş yaşama korkusu ile 20. yüzyıl başlarına kadar ülkenin pek çok bölgesinde iç gümrük uygulamaya devam etmiştir (Karataş & Uğuz, 2012: 216). Özellikle ticaret burjuvazisinin gelişiminin önündeki en büyük engellerden biri olan iç gümrükler hem sermayeyi tüccardan bürokrasiye aktarmakta hem de bürokratik işlemlerin yavaşlığı nedeniyle çabuk bozulacak malların (meyve, sebze gibi) farklı iç gümrük bölgelerine intikalini neredeyse imkânsız hale getirmektedir (Karataş & Uğuz, 2012: 214). Ortaçağ geleneksel ekonomi anlayışının tecessüm ettiği bir kurum olarak loncaların ve narh sisteminin varlığı da kapitalist dünya-ekonomisinin gerekleri ile taban tabana zıt bir durumdur. Nitekim Osmanlı yönetimi lonca sistemini ortadan kaldırmasa dahi kapitalist ilişkilerin yayıldığı Kuzey Suriye, İzmir gibi bölgelerde lonca sistemi geleneksel biçimini tamamen kaybederek piyasa fiyatını kabul eden bir yapıya dönüşmüştür. Ancak İmparatorluğun iç bölgelerinde etkinliğini bir müddet daha sürdürmeyi başarmıştır (Quataert, 1988).

Bu noktaya kadar ifade edilenler okuyucuyu kapitalist ekonominin Osmanlı ekonomisinden üstün olduğuna dair bir zehaba yöneltebilir. Bir dünya-ekonomi ile dünya-imparatorluğu kıyaslamak makul olmadığı gibi verilen bilgilerden maksat iki ekonomi zihniyeti arasında hiyerarşik bir ilişki kurmak da değildir. Ancak Osmanlı'nın kapitalizm ile olan özgül ilişkisi dikkate alındığında yaşanan mecburi dönüşümün iyi yönetilemediği ortadadır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren kapitalizm Osmanlı coğrafyasında, yöneticilerin arzusu olsun yahut olmasın fark etmeksizin, yayılmaya başlamıştır ve klasik Osmanlı ekonomi yönetiminin tutumu

bu yayılma neticesinde ortaya çıkması muhtemel potansiyel gelirlerin elde edilememesi sonucunu doğurmuştur. Çok daha bariz bir örnek verilecek olursa iâşecilik ilkesi gereği Osmanlı yönetimi, ihracata hoş bakmamaktadır. Ülkede üretilen herhangi bir malın ihracı oldukça zor koşullara bağlanmıştır (Genç, 2014: 43). Ancak Avrupa’da yaşanan enflasyonist dönemin doğal bir sonucu olarak Osmanlı pazarı Avrupalı burjuvazi için son derece ucuz kaldığından büyük bir talep söz konusudur. Bu durumun doğal sonucu ise özellikle Trakya ve Batı Anadolu’dan pek çok tarımsal ürünün Avrupa pazarlarına kaçak yollarla taşınmasıdır (Keyder, 2017: 22-40). Üretilen gıdayı ülkede tutmaya muktedir olmayan Osmanlı Devleti, ihracat karşısındaki tutumuyla ortaya çıkan ekonomik ilişkinin de illegal alana taşınmasına sebebiyet vermiş ve söz konusu ticaretten elde edeceği vergi kazancından olmuştur. Aynı zamanda ilgili ticaretin gayrimüslim tebaa aracılığıyla yapılmasına çanak tutulmuş böylece ülke nüfusu içerisinde zenginliğin dağılımında bir dengesizlik kendini göstermeye başlamıştır. Bu problem uzun vadede İttihat ve Terakki ile erken Cumhuriyet yönetimine “yerli ve milli” bir burjuvazi oluşturma sorunu olarak kendini göstermiştir.

Kapitalist dünya-ekonomi farklı coğrafyalara çeşitli biçimlerde yayılmaktadır. Sömürgeleştirme bunun bir örneğidir. Bilindiği üzere Afrika ve Amerika kıtası, sistemin merkez ülkeleri tarafından koloni haline getirilmiş ve sermaye birikiminde oldukça acımasız biçimde bir araç olarak kullanılmıştır. Sömürge haline getirilemeyecek kadar güçlü fakat kapitalist ilişkilerin ülkesinde gelişimini engelleyemeyecek kadar güçsüz ülkeler ise bu ilişkiler ağına periferik (çevre) olarak dahil edilmiştir (Amin, 1976). Osmanlı İmparatorluğu’nun da 19. yüzyıl boyunca kapitalist sisteme periferik bir ülke olarak eklemlendiği söylenebilir. Bu eklemlenmenin İstanbul’un iradesi dahilinde veya haricinde gelişmesi süreç açısından önem taşısa da sonuç açısından önemsizdir. 19. yüzyıl tamamlandığında Batı Anadolu, Trakya, Balkanlar, Mısır, Kuzey Suriye gibi bölgeler kapitalist ilişkilerin içerisine çekilmiş durumdadır (Aybudak, 2021: 266-286). Sistemdeki merkez-çevre ikiliğinin en temel görünümü ise kâr marjı yüksek sektörlerin merkez ülke ekonomilerinde toplanmasıyken görece düşük kâra sahip sektörlerin ise çevre ülkelere kaymasıdır. Sanayileşme süreci boyunca İngiltere’nin tahıl ihtiyacını giderek daha fazla Doğu Avrupa ülkelerinden karşılaması bu durumun en tipik örneklerindendir (Wallerstein, 2011: 60). Osmanlı ekonomisi de -bir şekilde- kapitalist ilişkilere dahil oldukça merkez ülkelere hammadde sağlayan ve düşük kâr getiren sektörleri bünyesinde toplayan bir görünüm arz eder hale gelmiştir.

Ekonomik düzlemde eşitsiz mübadele ilişkilerinin; diplomatik düzlemde ise şark sorununun muhatabı olan Osmanlı İmparatorluğu, bilindiği üzere Kırım Savaşı’nın getirdiği

maliyetler nedeniyle ilk kez dış borç almak zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2002: 195). 1854 yılında başlayan dış borç serüveni, 1874 yılında iflasın açıklanmasına kadar neredeyse her seferinde daha kötü şartlar altında olmak kaydıyla on defanın üzerinde tekrarlanmıştır (Arslan, 2015: 3-4). Nitekim iflastan hemen önce Osmanlı Maliyesinin mevcut borçların faizlerini ödemek için dahi yeni borca muhtaç olduğu bilinen bir durumdur.

İflasın açıklanması, kapitalizmin merkez ülkelerinde Osmanlı tahvillerine sahip kişiler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Son derece oryantalist ancak belki de haklılık payı olan bir şekilde “*Türkler bizim altınlarımızla sefa sürdü*” söylemi genel olarak yaygınlık kazanmıştır (Özdemir, 2010: 71). Devletin itibarı oldukça zedelenmiş, ekonomik olarak da yabancı sermaye girişi durma noktasına gelmiştir.

1879 yılında borçları ödemek ve ekonomiyi tekrar ayağa kaldırmak adına Rüşum-ı Sitte İdaresi kurulmuştur. Maliye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan bu idarenin en temel özelliği bazı gelir kaynaklarının bu idareye verilerek alacaklılara somut bir teminat gösterilmiş olmasıdır (Küçük & Ertüzün, 1994: 59). Borçların yönetimini, bazı devlet gelirlerinin tahsis edildiği bir idare üzerinden gerçekleştirme yöntemi başarılı olunca iki yıl sonra aynı modelde fakat çok daha geniş kapsamlı bir teşkilat vücuda getirilmiştir. Bu minvalde Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, meşhur Muharrem Kararnamesi ile 1881 yılında kurulmuştur (Küçük & Ertüzün, 1994: 60). Her ne kadar hem amaç bakımından hem de kronolojik olarak Rüşum-ı Sitte İdaresi’nin devamı gibi görünse de hem yönetim hem de bürokraside edindiği konum açısından Düyûn-ı Umûmiye İdaresi çok daha özgün bir konumdadır.

4. Düyûn-ı Umûmiye: Jeokültürün Taşıyıcısı

Daha önce de belirtildiği gibi çalışmanın ana argümanı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin Osmanlı kadrolarının zihnî kodlarında meydana getirdiği değişimdir. Bu başlıkta ise capitalist jeokültürün yayılma sürecinin pratikte nasıl işlediği incelenmektedir.

4.1. İdari ve Hukukî Yapı

Miladi olarak 20 Kasım 1881 tarihinde çıkarılan bir kararname ile kurulan İdare’nin, yedi kişiden oluşan bir meclis tarafından yönetilmesi planlanmıştır. Yedi üyeden sadece biri Osmanlı tahvil sahipleri temsilcisiyken geri kalan altı üyenin her biri ayrı bir alacaklının temsilcisidir. Bir üye Fransız, bir üye Avusturyalı, bir üye Alman, bir üye İtalyan, bir üye ise hem İngiliz hem de Hollandalı alacaklıları temsil etmekteydi. Yedinci üye de Osmanlı Devleti’nin borç için sık sık kapısını çaldığı Galata Bankerlerinin temsilcisiydi (Varol, 2007: 92).

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni ortaya çıkaran kararname ile birlikte Osmanlı borçlarının yekûnu da netlik kazanmıştır. Toplamda 252.131.196 Osmanlı Lirası olan borç miktarı anlaşma üzerine büyük bir indirimle 141.505.919 olarak belirlenmiştir (Adiloğlu & Yücel, 2021: 74). Bu borçların düzenli biçimde ödenebilmesi içinse Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bazı gelirler bırakılmıştır. Bu gelirler; tuz vergisi, bazı vilayetlerin tütün tekeli, damga resmi gelirleri, alkollü içki gelirleri, İstanbul ve civarındaki balık avından alınan vergiler, İstanbul ve civarı ile Bursa, Edirne ve Samsun ipekçiliğinden alınan öşür vergileridir (Ergüder, 2020: 477-479). Sayılan altı kalem gelir kapısı, Rûsum-ı Sitte idaresinden kalan gelirler olduğundan bunlar aynı zamanda eski varidat olarak da adlandırılmaktadır. Eski varidatın yanında bazı vergilerde oluşacak hasılat fazlalarının da Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne aktarılacağı kararlaştırılmıştır. Bu gelirlerin yanında yakın zamanda Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmış olan Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'ın da Osmanlı borçlarında payı olduğu 1878 Berlin Anlaşması'nda kararlaştırılmıştı ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bu devletler tarafından da ödeme yapılması kararnamede yer almaktaydı. Ancak büyük devletler hiçbir zaman bu ülkelerin payını netleştirmede için bu gelir kapısı hayata geçirilmemiştir (Varol, 2007: 98).

Meclisin yetkilerine bakıldığında ise Osmanlı Devleti'ne ek gider oluşturmadığı müddetçe kendisine bırakılan gelirleri arzu ettiği şekilde yönetebildiği görülmektedir. Herhangi birine iltizam vermek, yönetimde değişiklik yapmak, tuz ve tütün tekeli için rejî oluşturmak gibi yetkileri haizdir.

Takdir edilir ki Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne terk edilen gelirlerin toplanabilmesi için oldukça geniş ve kalabalık bir teşkilata ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaca binaen idare de hemen teşkilatlanmaya başlamış ve 1910 yılına gelindiğinde ülke çapında 720 temsilciliğe ulaşmış; 1912 yılına gelindiğinde ise Maliye Nezareti'nden daha kalabalık bir memur kadrosuna erişerek 9.000 memur çalıştırır hale gelmiştir (Keskinılıç, 2002: 67). Üstelik personel dağılımı incelendiğinde sadece üst kademelerde 100'ün altında yabancı istihdam edilmişken memurların kahir ekserisinin Osmanlı tebaası ve Müslüman olduğu göze çarpmaktadır (Keskinılıç, 2002: 71).

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin statüsü incelendiğinde ise son derece istisnai bir konumda olduğu görülmektedir. Çalışanları memurdur ve emeklilik hakkı vardır. Ancak personel alım sürecinde Bâb-ı Âli'nin herhangi bir müdahale hakkı söz konusu değildir. Bunun yanında İdare'nin uluslararası bir statüde mi yoksa Osmanlı bürokrasi içerisinde mi değerlendirileceği hususunda farklı görüşler mevcuttur (Önsoy, 1999: 173-174). İdare'nin Osmanlı Kamu Yönetimi içerisindeki konumunu tespit etmek çabalarından azade olarak bu çalışma dahilinde

şu söylenebilir Düyûn-ı Umûmiye İdaresi öyle bir statüdedir ki hem Osmanlı Devleti bu kurumu yabancı devletlerin kendi iç işlerine müdahale edeceği bir araç yapmaktan var gücüyle kaçınmaya çalışmaktadır hem de kurum mevcudiyeti, sonuçları ve uluslararası finans piyasalarında Osmanlı Devleti'ne sağladığı itibar nedeniyle ortadan kaldırılmaya müsait değildir. Bu nedenle İdare, Osmanlı bürokrasisinin burnunun dibinde dokunulamaz bir biçimde kapitalist mantığa uygun bir yönetim anlayışı benimsemiştir.

4.2. İdare'nin Jeokültüre Uygun Yönetimi

Bu başlıkta İdare'ye vergi gelirleri bırakılan sektörlerde gösterilen yönetsel başarılar incelenmektedir. Osmanlı borçlarının ödenebilmesi için gelirlerini arttırmak zorunda olduğunun farkında olan İdare, kendisine bırakılan alanlarda kapitalist zihniyete uygun bir yönetim sergilemiştir. Bu bağlamda esas olarak ipek böcekçiliği ve tuz tekeli olmak üzere idarenin denetiminde olan sektörlerdeki yönetsel değişimler mercek altına alınmıştır.

4.2.1 İpekçilik Sektörü

Daha önce de vurgulandığı gibi ipek böcekçiliğinden alınan öşür vergisi İdare'ye bırakılmıştır. Ancak İdare'nin sektörde yarattığı değişimi kavrayabilmek adına göreve başlandığında Osmanlı ipekçiliğinin içinde bulunduğu durumu anlamakta fayda var. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca ipekçilik sektörü Avrupa çapında önemli gelişim göstermiştir. Ancak özellikle Fransız ipekçilerinin daha fazla kâr için uygunsuz koşullarda böcek yetiştirme neticesinde oldukça yıkıcı hastalıklar Avrupa ipekçiliğini esir almıştır. Meşhur bilim adamı Pastör'ün mikroskop altında hastalıklı yumurtaları ve kelebekleri tespit edip türün tekrar ıslahını sağlamanın ardından Avrupa ipekçiliği yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştı (Yıldırım, 2013: 67). Osmanlı kozacılığındaki durum ise iç açıcı gözükmemekteydi. 1844 yılında Osmanlı Devlet'i ipekli tekstil sektörünü teşvik paketleri açıklasa da üreticinin bilgisizliği nedeniyle hastalık çiftlikleri sarmış ve yumurtadan koza elde etme oranı inanılmaz düşüş göstermişti. Bursa Ziraat Müdürü, Pastör'ün bulgularından haberdar olsa da teorik bilgisini bir türlü sektöre yansıtamamaktaydı (Yıldırım, 2013: 69-70). Üstelik 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla beraber Çin ve Japon ipekleri piyasayı istila etmiş, fiyatlar aşağı yönlü hareket etmişti (Yıldırım, 2013: 70).

Yaşanan kötü gelişmeler neticesinde Osmanlı ipekçisi yurtdışından yumurta ithal etmeye yönelmiştir. Ancak zamanla Osmanlı'ya yumurta satan tüccarlar, sağlıklı yumurtalarla hastalıklı yumurtaları karıştırıp satarak sorunun kronik hale gelmesine katkı sağlamışlardır (Çiftçi, 2013: 8).

Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ipek öşürü gelirleri bırakıldığında Osmanlı ipekçiliği belki hiç olmadığı kadar zor durumdaydı. Devletin 1844'lerde başlattığı teşvik politikası hastalık ve Uzakdoğu ipekleri nedeniyle hiçbir sonuç vermemişti. İdare ilk olarak 1888 yılında Bursa'da Harir Dârüttalimi açtı. Okulun gerçekten işlevsellik kazanabilmesi için diploması veya sertifikası olmayanların yumurta üretip satmasını yasaklayan bir karar da alınmıştır. Ayrıca okul mezunlarının açtığı işletmelerin yahut bu okuldan mezun olanın istihdam edildiği bir işletmenin temettü vergisinden muaf tutulması kararı da alınarak mektep eğitimi teşvik edilmiştir (Yıldırım, 2013: 71). Söz konusu teşvikler sayesinde okul, 1914 yılına kadar iki bine yakın mezun vermiştir.

İdare, ipek böcekçiliğini teşvik etmek adına önce Bursa çapında sonra da çeşitli iller çapında müsabakalar düzenlemiş ve bu müsabakalarda kazananlara pek çok ödül dağıtmıştır. Bu çabalar sayesinde sayısı giderek artan ipekçilik sektörüne ise 1903 yılında yeni bir nizamname getirilmiştir. Bu nizamname ile birlikte bandrol uygulaması getirilmiş, hastalıklı yumurtaların tespit edildiği çiftlikler kapatılmış, damızlık kelekler içinse mikroskop muayenesi mecburi hale getirilmiştir. Mikroskop alacak imkanı olmayan küçük müesseselerin kullanması içinse çeşitli merkezlere mikroskoplular muayene gerçekleştirilecek geçici muayenahaneler kurulması kararlaştırılmıştır (Çiftçi, 2013: 9).

İdare'nin aldığı önlemlerin sektördeki niceliksel veriler ışığında karşılığı incelendiğinde ise oldukça başarılı olduğu gözlemlenmektedir. Mektebin açıldığı 1888 yılında Osmanlı ipekçilik sektörü yurtdışından 12.500 kilo yumurta ithal etmektedir. I. Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nden Dünya'nın pek çok ülkesine 25.000 kilo yerli üretim yumurta ihracatı gerçekleştirilmektedir (Yıldırım, 2013: 75). Elbette sektörde yaşanan canlılık Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi'nin ipek öşüründen elde ettiği geliri de aynı oranda etkilemiştir. Gelirin İdare'ye bırakıldığı 1881-1882 yılında elde edilen ipek öşürü 17.000 lira olarak gerçekleşmişken 1906-1907 döneminde ise İdare'nin elde ettiği ipek öşürü 110.132 liraya yükselmiştir (Varol, 2007: 111).

Bu noktada akla niceliksel değerlerin enflasyon karşısında durumu ve enflasyonist bir ortamda söz konusu artışların reel düzeydeki karşılıkları gelebilir. Gerçekten de enflasyonun yüksek olduğu bir ekonomide 20 yıl içerisinde yaşanan 6-7 kat artışların reel düzeyde karşılığı gerileme dahi olabilmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki enflasyon verileri incelendiğinde çalışma boyunca verilen niceliksel değerlerin yer aldığı tarihi aralıklarda enflasyonun düştüğü ve alım gücünün yükseldiği görülmektedir. Yani enflasyondan arındırılmış şekilde hesaplandığında farklar daha düşük değil daha yüksek çıkacaktır (Pamuk, 2004).

4.2.2 Tuz Tekeli

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılan bir diğer gelir kalemi ise tuzlalardan ve tuz ticaretinden alınan vergilerdir. Tuz, oldukça kritik bir baharat olduğu için modern öncesi dönemde üretimi tamamen devlet kontrolünde gerçekleştirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde de durum böyleyken tuz imalatı ve satışındaki en büyük sorun ise kaçakçılıktır. İdare de zaman kaybetmeden tuz kaçakçılığını önlemeye dair etkin tedbirler almaya koyulmuştur.

İlk olarak üretim yapan tüm tuzlalara oldukça sıkı bir kayıt ve bildirim usulü getirilmiştir. Ülke limanlarına liman reislerinin yanına bir de idare memuru atanmış ve tuz yüklü gemilerin tezkereleri idare memuru tarafından kontrol edilmiştir. Tuz yüklü bir geminin yükünü boşaltması o dönemin şartlarında günler sürebilmektedir. Bu nedenle ölçüm ve sayım işlemleri esnasında kaçakçılık yapılmaması için gemi ambarının her akşam limandaki Düyûn-ı Umûmiye İdaresi memuru tarafından mühürlenmesi ve yine her sabah aynı memur tarafından mührünün açılması kararlaştırılmıştır. Tuzlalar ve tuz yüklü gemilerin yanında tuz ambarlarına da oldukça ağır bir denetim getirilmiş ve malın kaydı tutulmadıkça müşteriye teslim edilmemesi kuralı yürürlüğe sokulmuştur ancak gemilerin haksız yere bekletilmesinden doğan maddi sorumluluğu da üstlenen İdare, personeline bu konuda özenli davranmasını tembihlemiştir (Demirel, 2002: 149-150).

Kayıt ve denetimlerin yanında İdare, kaçakçılık için cari olan cezaları da arttırmış ve kişinin kaçırıldığı tuzun değerinin iki katı para cezasına çarptırılması kuralını getirmiştir. Esas kaçakçının yanında ona yardımcı olan her türlü personelin de (sandalcı, arabacı vs.) kaçırılan malın değerinin %16'sı kadar bir cezaya çarptırılması kararlaştırılmıştır (Demirel, 2002: 153). İdare'nin kaçakçılıkla mücadelede bir diğer hamlesi ise Akdeniz ve Karadeniz'de tuz kaçakçıları ile mücadele edecek bir gemi satın alma talebidir. Ancak devlet yönetimi kendi egemenliğinin uzantısı olan denizlerde yabancıların yönettiği bir teşkilatın gemisinin kaçakçılıkla mücadele etmesini küçük düşürücü bulmuş olacak ki bu teklifi onaylamak yerine kendi donanmasına bir gemi ekleyerek o geminin sadece tuz değil tüm kaçakçılarla mücadele etmesini sağlamıştır (Demirel, 2002: 149, 150).

Kaçakçılıkla mücadele için alınan hukuki önlemlerin yanında aynı zamanda İdare, kaçakçılığı azaltmak için ürünün lojistik ve pazarlaması hususunda adımlar atmıştır. İlk olarak kaçak kullanımı önlemek adına oldukça önemli bir karar alıp tuz fiyatında indirim gitmiştir. Böylece tüketicinin kaçak tuz kullanarak elde ettiği gelir ile girdiği risk arasında bir oransızlık oluşturmayı hedeflemiştir. Tuzun çokça kullanıldığı sektörlerdeki (dericilik, zeytincilik gibi) girişimcilerle irtibata geçerek kendi tuzlarının kullanılmasını sağlamaya çalışmış ve

demiryolları ile anlaşma yaparak tuzların nakliyesine yönelik indirimli fiyatlar elde etmiştir (Varol, 2007: 107).

Görülmektedir ki İdare; tuz sektöründe imalat, nakliye, depolama, pazarlama gibi gelirini arttıracak tüm unsurlarla ilgili adımlar atmıştır. Alınan önlemler neticesinde 1881-1882 yılında 615.000 lira olan gelir, 1906-1907 yılına gelindiğinde 1.075.880 liraya ulaşmıştır (Demirel, 2002:154).

4.2.3 Diğer Sektörlerde Alınan Bazı Önlemler-İdare Personeli ve İstisnai Bir Vaka: Tütün Rejisi

İdare'ye bırakılan diğer gelir kalemleri ise alkollü içki satışlarından elde edilen vergi gelirleri ile İstanbul ve çevresindeki balıkçılık ve balık satışlarından elde edilen vergi geliridir. Bu iki alanda da tuz ve ipekçilik sektöründeki kadar olmasa da ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu iki alanın görece daha az gelişim göstermesinin, İdare'nin enerjisini ve odağını daha büyük gelir kalemleri olan ipekçilik, tuz ve tütüne ayırması ile açıklanabileceği kanaatindeyim. İdare'nin bütçesi incelendiğinde alkollü içecek ve balıkçılık gelirleri önemli bir orana tekabül etmemektedir.

Alkollü içecekler sektörü dinî gerekçelerle Osmanlı yönetiminin fazlaca ihtimam göstermediği bir sektördür. Bu nedenle üretim ve ihracat yapmak isteyenlerin tabi olduğu mevzuat sektörün gerekliliklerine yabancıdır. İdare, öncelikle sektörün tarım takvimine uygun bir vergilendirme dönemini temin etmekle işe başlamıştır. Vergilerin bağ bozumu zamanında ödenmesine imkân sağlamış, ihracattaki %1'lik vergiyi kaldırmış ve yine üretilen ürünün ihraç edilmesi halinde ödenen verginin yarısının iadesini sağlayan bir düzenlemeyi hayata sokmuştur (Morawitz, 1978: 253).

1889 yılında bir çiftlik kurup özellikle üzüm üretimine ortaya çıkan hastalıklarla mücadele edilmesi planlanmıştır. Tarımda mantar nevinden hastalıkları önleyen ve göztaşı ismi verilen ilacı dağıtmış ve üzüm bağcılığını daha bilinçli ve muasır teknolojiye uygun düzeye çekmek istemiştir (Morawitz, 1978: 253).

Balıkçılık alanındaki icraata bakıldığında ise öncelikle Türk balıkçılığının sorunlarının tespiti için Fransa'dan uzman getirilmiş ve uzman görüşleri doğrultusunda hareket edilmiştir. İstanbul'daki balık pazarının ihtiyacı karşılamaması üzerine yeni bir balık pazarı inşa eden İdare (Uluskan, 2015: 535), balıkçılık resminden elde ettiği gelirleri 5 sene içerisinde yaklaşık %25 oranında arttırmıştır (Önsoy, 1999: 200).

Bunların haricinde İdare'nin en büyük gelir kalemini oluşturan kısım ise tütün tekeli'dir. Ancak bu çalışmada münhasıran bir araştırma konusu olması gereken tütün rejisi meselesine girilmeyecektir. Zira tütünün takibi, depolanması, ihracatı, fabrikada işlenmesi o denli geniş bir coğrafi dağılım ve uzmanlık gerektirmektedir ki Düyûn-ı Umûmiye İdaresi bu işi taşere etmiştir. Düyûn-ı Umûmiye'ye yıllık 750.000 lira ödeyerek tekele sahip olan Tütün Rejisi, toplanan tütünün ihracata yönelik işlemlerini yürütmekle sorumlu Turkish Regie Export Company isimli bir şirket daha kurmuştur. Tütün tekelinin taşere edildiği yönetimin ihracat ile ilgilenmek üzere ayrı bir şirket kurması dahi operasyonun büyüklüğünü anlamak adına yeterlidir.

Daha önce de belirtildiği gibi I. Dünya Savaşı'na yaklaşırken İdare, personel bakımından Maliye Nezareti'ni sayıca geçmiş bulunmaktaydı. Personel seçimi incelendiğinde ise zamanına göre oldukça ayrıntılı bir nizamname ile alımlar yapıldığı görülmektedir. Alımlar başvuru usulüne göre yürütülmekte ve başvuranların imtihana sokulması söz konusuydu. 18 yaşından küçükler ve 30 yaşından büyükler başvuru yapamamaktaydı. Aday önce yazılı ardından da sözlü sınava alınmaktaydı. Sözlü sınavda adaletsizlik olmaması için işe alım komisyonu bir gün önceden altı farklı zarf belirler ve adaya o zarflar içerisinde rastgele seçilen bir tanesinin içindeki soru yöneltilirdi (Keskinkılıç, 2002: 70-71).

Özellikle üst düzey memurlarda dil bilmek oldukça ayırıcı bir vasıf olarak temayüz etmekteydi. Memurların özlük haklarına bakıldığında ise özellikle izin ve mesai saatleri hususunda son derece hoşgörülü bir yönetim sergilendiği görülmektedir. Çalışan, haftalık izin gününü inancına göre belirleyebilmektedir. Bu doğrultuda Müslümanlar Cuma; Hristiyanlar ise Pazar günlerini tatil olarak belirlemişlerdir. Bunun haricinde personel, dinî bayram günlerinde izinli sayılmaktadır. Sadece Müslüman personel için bir defaya mahsus olmak üzere 4-6 ay arası hac izni; tüm erkek personellere 5-9 ay arası askerlik izni; tüm personele hastalık veya benzeri bir durumda kullanmak üzere 4 aylık mazeret izni; yine tüm personele 3 yılda bir kullanmak üzere 3 ay adi izin hakkı tanınmıştır. Bahsedilen tüm izinlerin ücretli izinler olması dikkate şayan bir durumdur (Keskinkılıç, 2002: 73).

Bu noktaya kadar Düyun-u Umumiye hakkında ekseri olarak vakıadan ve nesnel verilerden bahsedilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise İdare'nin işlerini yürütme tarzının kapitalist jeokültürün yayılması noktasındaki işlevi üzerine mülâhazalarda bulunulacaktır.

5. Sonuç

Çalışma bu noktaya kadar okuyucuya Düyûn-ı Umûmiye övgüsü için yazılmış intibası verebilir. Ancak maksat kesinlikle bu değildir. İdare'nin devletin egemenliğine yönelik bir tehdit unsuru oluşturduğu, Osmanlı ekonomisini dış müdahaleye daha da açık hale getirdiği, İdare gözetiminde kurulan tütün rejisi zabitlerinin -ki bu zabitlerin de büyük çoğunluğu İdare personeline olduğu gibi Osmanlı vatandaşıdır- adeta bir müstemleke ülkede komisermiş gibi her yıl yüzlerce kişiyi öldürdüğü gibi bilgiler elbette herkesin malumudur. Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin çöküş dönemini simgeleyen bir kurum olarak dahi ele alınabilir. Bu noktalara konuyu inceleyen çalışmalarda tekraren vurgu yapılmıştır. Bunun yanında çalışmanın bu noktaya kadar okuyucuda yanlış bir izlenim uyandırabileceği bir mesele daha mevcuttur. Tarihin farklı dönemlerinde cari olan iki ekonomik sistem ve o sistemlere ait zihniyet kalıpları arasında hiyerarşik ilişki iddia etmek anakronizme düşmektir. Osmanlı ekonomi anlayışı kendi dönemine göre işlevsel ve sürdürülebilirdir. Onu kapitalist bir zihniyete göre değerlendirmek ve aşağı bulmak anakronizm içermenin yanında tarihe ideolojik bakmak anlamına da gelecektir. Ancak kapitalist zihniyetin Osmanlı'nın hüküm sürdüğü topraklarda yayıldığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Bu çalışma, Düyûn-ı Umûmiye'yi söz konusu yayılmanın önemli bir ajanı olarak görmektedir. Elbette ki ilgili literatürde İdare için “*kapitalizmin ileri karakolu*” gibi yakıştırmalar da yapılmıştır. Ancak bu çalışma hangi mekanizmalar ve olaylar neticesinde Düyûn-ı Umûmiye'nin kapitalist zihniyeti ülkede yayabilme imkânı bulduğunu somut bir şekilde ortaya koyma çabasındadır.

İçsel mantığı birbirinden ayrı iki sistem olan dünya-ekonomiler ile dünya-imparatorlukların yayılma örüntüleri birbirinden farklıdır. Birkaç saat süren tek bir savaş neticesinde ülkeler büyüklüğünde bir coğrafya bir dünya-imparatorluğun sınırlarına dahil olabilir. Nitekim dört veya beş saat sürmüş olan Mohaç Meydan Muharebesi neticesinde bütün Macaristan Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Ancak dünya-ekonomilerin yayılımı için böyle bir kesinlik söz konusu değildir. Bir bölge ne zaman kapitalist ilişkilerin içine girmiştir? Hangi noktada bir coğrafyadaki ekonomik ilişkiler kapitalist olarak nitelendirilebilir? Elbette bu soruların nokta atışı cevabı olamaz zira kapitalistleşmek bir an değil süreç meselesidir. Çoğu zaman sisteme giriş önce ekonomik ardından siyasal dönüşümlere sebebiyet verir (Hopkins & Wallerstein, 1987). Ekonomik dönüşümden siyasal dönüşüme uzanan yolda ise düşünsel bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Kapitalizm, kendi jeokültürünü bölgeye hâkim kılmaktadır. Ancak jeokültürün bölgeye hâkim kılınmasından maksat o coğrafyada yaşayan her bir insanın kapitalist bir düşünce kalıbına sokulması demek değildir. Wallerstein'ın sıklıkla kullandığı

kadrolar terimi dönüşümün nereden başladığını anlamak için önemlidir. Kadrolar, devlet yönetiminde etkin olan birkaç bin kişiden, beyaz yakalı karar alıcılardan ibarettir. Jeokültürün öncelikle bu grup içerisinde yayılması kâfidir. İncelendiğinde kapitalizmin yayılması da çoğunluk bu şekilde gerçekleşmiştir. Kapitalizm, bir kültür homojenliğine ihtiyaç duyar zira pre-kapitalist döneme ait düşünce kalıplarının ve/veya imparatorluk kültürünün, sermaye birikiminin karşısına her zaman bir tehdit odağı olarak çıkma ihtimali söz konusudur. Bu nedenle kültürün, sermaye birikimine tehdit oluşturmayacak bir kalıba sokulması gereklidir. Ancak kültürün homojen hale getirilmesi tüm insanlar için değil öncelikle kadrolar arasında gerçekleştirilmektedir.

Düyûn-ı Umûmiye'nin personel politikası incelendiğinde kapitalist jeokültürün en önemli hususiyetlerinden olan liyakat ilkesi üzerinde dönemine göre oldukça hassas biçimde durulduğu görülmektedir. Elbette özellikle vasıfsız işçilerin istihdamında kayırmanın olmadığı düşünülemez. Ancak İdare teşkilatında yukarı çıkıldıkça liyakate ve personelin niteliklerine ehemmiyet gösterildiği çalışmalar incelendiğinde göze çarpmaktadır.

Personel politikaları haricinde İdare'nin elini attığı her sektörde ihracata öncelik verdiği bilinmektedir. İhracat önündeki bürokratik engellerin ve vergilerin kaldırılması için mücadele vermiştir. İpek böcekçiliği ve tuz alanlarında yaptıkları incelenecek olduğunda Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin yönetimi; Osmanlı malî bürokrasisine fiskalizm ilkesine tezat oluşturacak kararlar alınsa dahi sonuç olarak devlet gelirlerinin artabileceği ihtimalini risksiz biçimde gösteren bir ders niteliği taşımaktadır. Tuz sektöründe kaçakçılığı önlemek için idareyi ele alır almaz fiyatlarda indirim gitmesine ve ipek böcekçiliğinde mektep mezunlarının açtığı veya istihdam edildiği müesseselerde temettü vergisi muafiyetine rağmen iki sektörde de gelirlerin önemli oranda artması son derece önemli vakalardır. Osmanlı klasik iktisat anlayışı devlet gelirlerinde azalma ihtimaline binaen bu tür vergi indirimlerine hep ihtiyatla yaklaşmaktadır. Ancak tuz ve ipekçilik sektörü tamamen Düyûn-ı Umûmiye'nin kontrolünde olduğundan o sektörlerde yaşanacak gelir kaybından tamamen İdare sorumlu olacaktır. Yani Osmanlı bürokrasisinin herhangi bir riski ve sorumluluğu söz konusu değildir. Hülasa Düyûn-ı Umumiye İdaresi deneyiminin Osmanlı kadroları için sosyal bilimlerde ve bürokraside oldukça nadir rastlanan elverişli bir gözlem imkânı doğurmuş olduğu inkâr edilemez.

İdare aynı zamanda teknik bilginin sahaya yansıtılması açısından da örnek teşkil etmiştir. İpek böcekçiliğinde sektörü vuran hastalıkların ünlü bilim adamı Pastör'ün yöntemiyle çözüme kavuşturulduğu metinde vurgulandı. Bu bilgi, sektörün idaresini Düyûn-ı Umûmiye almadan evvel Bursa Ziraat Müdürü tarafından da bilinmekteydi. Ancak ziraat müdürünün teorik olarak

bildiği çözümü sahada uygulayamadığı, gerektiğinde devlet gücünü arkasına alarak hastalığı engelleyemediği anlaşılmaktadır. Modern dünya-sisteminin uluslararası alandaki öznesi modern ve egemen devletlerdir. Modern devletin en bariz özelliği ise meşru şiddet tekeli sağladığı coğrafyada olaylara ve eşyalara nizam verebilmesinde yatmaktadır. Bilindiği üzere devletlerin pek çok konuda ülke sathında merkezî bir noktadan karar alabilmesi ve hizmetleri örgütleyebilmesi modern bir gelişmedir. Söz hakkı olduğu alanlarda yaşanan gelişmeler açısından İdare, egemen bir özne gibi davranmaktadır. Kendisi bu şekilde davranmakla kalmayıp kimi örneklerde Osmanlı Devleti'ni de daha etkin tedbirler almaya ve egemenliğini daha görünür kılmaya zorlamıştır. Bu durumun en bariz örneği İdare'nin tuz kaçakçılığına karşı teftiş yapacak bir gemi almak istemesidir. Osmanlı denizlerinde statüsü muğlak kalmış ve yabancıların yönetimindeki bir kurumun gemisinin teftiş yapmasını itibarına aykırı gören devlet yönetimi, metinde de belirtildiği gibi bunun yerine kendisi bu amaç için bir gemi olarak gemiyi sadece tuz kaçakçılığında değil her türlü kaçakçılığı önlemek için görevlendirmiştir. Yine tuz kaçakçılığı hususunda İdare'nin personele gemileri haksız yere limanda alıkoymamasına yönelik sıkı tedbirlerde bulunduğu, böyle bir durumda zararın tazmin edildiği kaynaklarda aktarılmaktadır. Günümüzde dahi pratikte son derece sıkıntılı bir süreç olan idarenin haksız eyleminden doğan zararın tazmini meselesine Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin o dönemde ehemmiyet göstermesi de yönetim zihniyeti açısından dikkate değerdir.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin teşkil edilmesinin ardından İdare'ye bırakılan gelir kalemlerinde yaşanan düzenli artış, Osmanlı borçlarının ödeneceğine dair uluslararası finans piyasalarında oluşan iyimser hava ve yabancı yatırımcının İdare'yi Osmanlı topraklarında bir sigorta gibi görmesi iflas açıklaması ile güvenilirliğini yitirmiş ve sermaye akışı kesilmiş Osmanlı ekonomisini tekrar canlandırmıştır. Dünya piyasalarından Osmanlı tahvillerinin değeri önemli ölçüde değer kazanmış ve ekonomiye sıcak para girişi sağlanmıştır. Olumlu veya olumsuz olarak nitelendirmekten ziyade bir vakıanın tespiti kabîlinden Düyûn-ı Umûmiye'nin dolaylı olarak da Osmanlı coğrafyasında kapitalist ilişkilerin yayılmasına oldukça güçlü biçimde katkı sağladığı görülmektedir.

Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı'nın buhranlı dönemine kadar gelirlerini her yıl düzenli olarak arttırmayı başaran Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde çalışan personellerin Cumhuriyet dönemindeki akıbetleri de önemli bir araştırma konusu olarak değerlendirilmeyi beklemektedir. Nitekim doğrudan ve dolaylı finansal katkılarının yanında aynı zamanda İdare, önemli bir beşerî sermayeye de sahiptir. İdare'nin kapitalist dünya-ekonominin mantığına uygun yönetici yetiştirmiş olduğu inkâr edilemez. Tasfiyesinin ardından yetişmiş personelin

Cumhuriyet döneminde ne gibi görevler aldığı önemli bir araştırma boşluğu olarak durmaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı tarihinin karanlık sayfalarından biridir. Devletin, egemenlik hakkının en bariz biçimlerinden olan vergi toplama tekeline statüsü son derece belirsiz bir kurumla paylaşması elbette ki olumlu bir durum olarak değerlendirilemez. Düyûn-ı Umûmiye'nin kapitalist jeokültürün yayılmasında kritik bir işlev gördüğünü iddia etmek de kurumu aklama çabası değildir. Sadece kapitalizmin zihnî yayılma pratiklerine yakından bakma girişimidir.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar  atışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B. & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21, 67-78.
- Amin, S. (1976). Social characteristics of peripheral formations: An outline for an historical sociology. *Berkeley Journal of Sociology*, 21, 27-50.
- Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin dış borçları ve yeniden yapılandırma süreci (1930-1933). *History Studies*, 7 (4), 1-23.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 97-110.
- Aybudak, U. (2021). *Kapitalizme entegrasyon ve İslamcılık(lar)*. (1. Baskı). DBY Yayınları.
- Çiftçi, C. (2013). 1837-1908 sürecinde Bursa'da koza üreticiliği ve ipekli dokumacılık sektörü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (24), 1-18.
- Demirel, F. (2002). Osmanlı Devleti'nde tuz gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye devredilmesinden sonra tuz kaçakçılığı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1, 147-157.
- Ereker, F. A. & Özer, U. (2020). Jeokültür ve Dünya Sistemi: Wallerstein'ı yanlış mı anladık? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (4), 133-150.
- Ergüder, B. (2020). Düyun-u Umumiye İdaresi'nin borç yönetiminden bir kesit: İkramiyeli tahviller. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6 (2), 470-485.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. (11. Baskı). Ötüken Yayınları.
- Gürsoy, B. (1984). 100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40 (1-4), 17-59.
- Hopkins, T. & Wallerstein, I. (1977). Patterns of development of the modern world-system. *Review*, 1 (2), 111-145.
- Hopkins, T. & Wallerstein, I. (1987). Capitalism and incorporation of new zones into the world-economy. *Review*, 10 (6), 763-781.
- Karataş, Y. & Uğuz, S. (2012). Osmanlı Devleti'nin son dönem iç gümrük rejimi ve bunun taşradaki yansımaları: Erzurum örneği. *History Studies: International Journal of History*, 4 (2), 213-225.
- Keskinkılıç, E. (2002). Düyun-ı Umumiye İdaresine memur olmak. *Amme İdaresi Dergisi*, 36 (2), 67-75.
- Keyder, Ç. (2017). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. (21. Baskı). İletişim Yayınları.
- Küçük, C. & Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı Umûmiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 58-62.
- Morawitz, C. (1978). *Osmanlı maliyesi*. (1. Baskı). Maliye Tetkik Kurulu Yayınları.
- Önsoy, R. (1999). *Mali tutsaklığa giden yol Osmanlı borçları 1854-1914*. (1. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti dış borçları*. (1. Baskı). T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2004). Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914. *International Journal of Middle East Studies*, 36, 451-468.

- Quataert, D. (1988). Ottoman handicrafts and industry in the age of European industrial hegemony, 1800-1914. *Review*, 11 (2), 169-178.
- Uluskan, M. (2015). *İstanbul balıkhanesi ve balıkthane mukataası (1550-1735)*. III. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu. (ss. 535-546). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. (1. Baskı). Fakülte Kitabevi.
- Varol, Ö. (2007). *II. Abdülhamid döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşu ve işleyişi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ankara.
- Wallerstein, I. (1993). *Jeopolitik ve jeokültür*. (Çev. M. Özel). İz Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden sonra*. (Çev. E. Öz). Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya-Sistemleri analizi bir giriş*. (Çev. E. Abadoğlu & N. Ersoy). BGST Yayınları.
- Yıldırım, M. (2013). Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasından sonra Osmanlı'da kozacılığın (ipekböcekçiliğinin) gelişimine dair. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 65-83.
- Yılmaz, B. E. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nu dış borçlanmaya iten nedenler ve ilk dış borç. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 186-198.